

IZABELA SKIERSKA* – POZNAŃ

ŹRÓDŁA DO BADANIA PRAKTYK RELIGIJNYCH W ŚREDNIOWIECZNEJ POLSCE: AKTA SĄDÓW KOŚCIELNYCH I KAPITUŁ**

1. Praktyki religijne to, najogólniej rzecz ujmując, z jednej strony zespół zachowań nakazanych i oczekiwanych od wyznawców danej religii, z drugiej – sposób, w jaki ci wyznawcy (świeccy i duchowni) rzeczywiście kontaktują się z *sacrum*. Chodzi tu o realizację norm dyscypliny kościelnej oraz o praktyki pobożnościowe – zarówno te, których formę i treść wskazywał Kościół (np. prywatny pacierz), jak i wynikające z osobniczych przekonań czy predyspozycji człowieka, indywidualnie wyrażającego swoje uczucia i potrzeby religijne poprzez (m. in.) prywatną modlitwę, kształt nabożeństw pasyjnych, pobożne donacje i fundacje, posty i inne umartwienia.

Podstawowy kanon praktyk religijnych znajdujemy w kościelnych aktach normatywnych. Polscy średniowieczni ustawodawcy kościelni postępowali tu w zgodzie z normami Kościoła powszechnego. Statuty polskich diecezji przypominały, że do podstawowych obowiązków wiernych należy przystępowanie do sakramentów (zgodnie z wiekiem i stanem), a więc chrzest noworodków, zawieranie małżeństw przed kapłanem, chrześcijański pogrzeb. Po osiągnięciu odpowiedniego wieku (zwykle około 10-14 lat) należało przynajmniej raz w roku przystępować do spowiedzi, a w okresie wielkanocnym przyjąć komunię, dalej – w niedziele i inne święta nakazane pobożnie uczestniczyć we mszy i złożyć stosowną ofiarę (duchowni mieli odprawić mszę). Należało też w dni świąteczne powstrzymać się od prac służebnych i i innych czynności zakazanych (jak np. zabawa). Duchowni zaś byli zobowiązani do zapewnienia wiernym uczestnictwa we mszy i udzielania im sakramentów (w teorii: za darmo)¹.

* Izabela Skierska – dr historii, adiunkt w Instytucie Historii PAN w Poznaniu.

** Artykuł jest rozszerzoną wersją referatu wygłoszonego na konferencji pt. „Badania nad religijnością w średniowieczu: Źródła, metody, wyniki”, zorganizowanej w Warszawie 26 listopada 2004 r. przez Polską Komisję Historii Porównawczej Kościołów (CIHEC).

¹ Do obowiązków wiernych należało też płacenie dziesięcin (mocno podkreślały to statuty diecezjalne), ale trudno uznać to za praktykę religijną, choć niewywiązywanie się z tego obowiązku

W statutach i diecezjalnych podręcznikach pastoralnych znajdziemy też wzmianki o praktykach pobożnościowych świeckich i duchownych: zachowaniach podczas mszy, modlitwach prywatnych, znajomości tekstów podstawowych modlitw (Ojcze nasz, Zdrowaś Mario, Credo, ale także Dekalog), o zachowaniu się, gdy dzwony biły na Anioł Pański, o uczestnictwie w okolicznościowych nabożeństwach (jak Droga Krzyżowa czy roraty). Dalej – o praktykach postnych, umartwieniach, jałmużnach, polecaniu się opiece Boga, Matki Bożej i świętych Pańskich, o kulcie relikwii oraz szacunku dla Najświętszego Sakramentu i miejsc świętych. Dowiadujemy się także o przenikaniu się *sacrum* i *profanum*, o wykorzystywaniu formuł modlitewnych do praktyk magicznych, o chrystianizowaniu dawnych praktyk pogańskich.

Wydane drukiem zostały wszystkie najważniejsze zachowane polskie średnio-wieczne kościelne akty normatywne. Nieoceniona jest tu zwłaszcza seria Concilia Poloniae Jakuba Sawickiego. Dalej: statuty prowincjalne arcybiskupa gnieźnieńskiego Mikołaja Trąby z 1420 r., statuty diecezjalne krakowskie wydawane przez Udalryka Heyzmanna, wrocławskie w edycji Zenona Chodyńskiego², wreszcie statuty kapituł katedralnych – gnieźnieńskiej, poznańskiej, krakowskiej, wrocławskiej, przemyskiej, a także wrocławskiej oraz kapituły kolegiackiej łęczyckiej³. Trzeba też pamiętać o instrukcjach wizytacyjnych⁴. Cenny materiał porównawczy – poza oczywiście normami powszechnymi zebranymi ostatecznie w *Corpus iuris canonici* – stanowią statuty ościennych diecezji pruskich, diecezji kamieńskiej czy praskiej i ołmunieckiej⁵.

średniowieczny Kościół traktował jako jedno z największych przewinień, zagrożone odsunięciem od obowiązkowej wielkanocnej komunii, a w przypadku uporczywego uchylania się od płatności (nawet niewielkich) – ekskomuniką.

² Dokładne zestawienie danych bibliograficznych zob. I. Skierska, *Obowiązek mszalny w średniowiecznej Polsce*, Warszawa 2003, s. 285-293.

³ Bibliografia ustawodawstwa kapitulnego Polski przedrozbiorowej (zarówno wydane drukiem, jak i zachowane w rękopisach) zebrana (łącznie z kapitułą wrocławską) w: *Statuty kapituły katedralnej wrocławskiej, wydał i bibliografią ustawodawstwa kapitulnego w Polsce poprzedził J. Fijałek*, Kraków 1915, s. VIII-CCXXI, na s. 1-299 ustawodawstwo kapituły wrocławskiej. Ponadto: *Statuta capituli ecclesiae Posnaniensis ex annis 1298-1763*, wyd. W. Pawelczak, Poznań 1995 (Papieski Wydział Teologiczny w Poznaniu, Studia i Materiały 15); *Statuty wrocławskiej kapituły katedralnej z roku 1482/83*, na podstawie materiałów przysposobionych przez ks. biskupa W. Urbana wyd. K. Dola, Wrocław-Opole 2004; por. też ostatnio M. Bilska-Ciećwierz, *Statuty kolegium kanoników przy kolegiacie łęczyckiej z lat 1383-1467*, Klio 2, 2002, s. 21-47.

⁴ Ich zestawienie zob. ostatnio: I. Skierska, *Pleban w późnośredniowiecznej Polsce*, w: *Kolory i struktury średniowiecza*, red. W. Fałkowski, wyd. 2 poprawione, Warszawa 2004, s. 156-158 (w wyd. 1 tekst niekompletny, popsuty przez wydawnictwo).

⁵ H. F. Jacobson, *Geschichte der Quellen des katholischen Kirchenrechts der Provinzen Preussen und Posen, mit Urkunden und Regesten*, Königsberg 1837; *Constitutiones synodales Warmienses, Sambienses, Pomesanienses, Culmenses necnon provinciales Rigenses*, rec. F. Hipler, Brunsbergae 1899; Ch. Krollmann, *Eine merkwürdige samländische Urkunde*, Altpreußische Forschungen 11, 1934, z. 1, s. 32-38; P. Wiegand, *Diözesansynoden und bischöfliche Statutengesetzgebung im Bistum Kammin. Zur Entwicklung des partikularen Kirchenrechts im spätmittelalterlichen Deutschland*, Köln-Weimar-Wien 1998 (Veröffentlichungen der historischen Kommission für Pommern, Reihe V:

2A. Informacje o praktykach religijnych zawarte w źródłach normatywnych można i należy weryfikować ze źródłami praktyki – możliwe najróżniejszymi – tak wydanymi drukiem, jak i, znacznie liczniejszymi, rękopiśmiennymi. Spektrum tych źródeł jest olbrzymie: m. in. kazania, żywoty świętych, miracula, różnorakie przywileje i nadania, odpusty, dyspensy, księgi sądowe, akta kapitulne, dalej – modlitewniki, księgi liturgiczne, wreszcie: materiał ikonograficzny i muzyczny. Tu koncentruję się na kościelnych masowych źródłach sądowych i administracyjnych z polskich diecezji średniowiecznych⁶, czyli na aktach sądów biskupich (sprawowanych przez oficjała, wikariusza, wreszcie przez samego ordynariusza) oraz aktach kapituł. Najstarsze zachowane woluminy tych akt sięgają początków XV stulecia – i wiele wskazuje⁷, że był to właśnie moment zaprowadzenia księgi wpisów w praktyce sądowej i administracyjnej polskich diecezji.

Źródła te są bardzo bogate – tak rzeczowo, jak i ilościowo, szczególnie dla Wielkopolski i diecezji krakowskiej⁸. Przyjrzyjmy się stanowi ich zachowania dla XV w.⁹ Akta spraw konsystorza generalnego poznańskiego z tego okresu liczą ponad 80 papierowych woluminów *in folio*. Podobnie – konsystorza generalnego gnieźnieńskiego (będącego także instytucją odwoławczą od wyroków oficjałów z diecezji sukursalnych Gniezna). Nie zachowały się akta konsystorza foralnych z diecezji poznańskiej (z oficjalu warszawskiego spłonęły w 1944 r.)¹⁰, z gnieźnieńskiej natomiast istnieje 7 piętnastowiecznych woluminów akt konsystorza kaliskiego (z lat 1458-1502) oraz trzy wieluńskiego z lat 1459-1510, a także fragmenty akt łęgonickich z lat 1482-1492 (protokoły zeznań świadków przesyłane do Gniezna). Konsystorz generalny wrocławski z kolei to 5 woluminów z lat 1422-1424, 1428-1431 i 1488-1517. Akta oficjalu pułtuskiego diecezji płockiej zachowały się od 1461 r., zaś konsystorza płockiego – dopiero od 1508 r.¹¹ Dla

Forschungen zur pommerschen Geschichte, Bd. 32); J. V. Polc, Z. Hledíková, *Pražské synody a concily předhusitské doby*, [Praha] 2002; P. Krafl, *Synody a statuta olomoucké diecéze období středověku*, Praha 2003.

⁶ Pomijam tu diecezję wrocławską, bowiem ze względu na bogactwo i specyfikę źródeł śląskich należy ją rozpatrywać osobno. O aktach biskupich i kapitulnych wrocławskich zob. literaturę zebraną w: *Archiwa*, s. 111-117; por. też K. Dola, *Wrocławska kapituła katedralna w XV wieku. Ustrój – skład osobowy – działalność*, Lublin 1983, s. 419 n.

⁷ Por. A. Gąsiorowski, *Kanonicy wrocławscy w najstarszej metryce kapitulnej (1435-1500)*, w: *Duchowieństwo kapitulne w Polsce średniowiecznej i wczesnonowożytnej*, red. A. Radziwiński, Toruń 2000, s. 9. Kwestią organizacji i funkcjonowania kancelarii konsystorskiej w średniowiecznej Polsce zamierzam zająć się osobno – tam też będzie miejsce dla dokładniejszego rozpatrzenia tego problemu.

⁸ Dokładne dane bibliograficzne – zarówno o zachowanych rękopisach, jak i wydaniach drukiem – zamieszczam w zestawieniu na s. 183 (tam też rozwiązanie skrótów bibliograficznych zastosowanych poniżej).

⁹ Podawane poniżej zakresy czasowe wykraczają niekiedy poza XV w., wynika to z chronologii jednostek archiwalnych.

¹⁰ Zob. J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 2, Poznań 1964, s. 236-245; tamże, s. 236-237, o specyficznym, zmieniającym się okresowo, statusie oficjalu i wikariatu warszawskiego.

¹¹ Por. B. Kumor, *Katalog mikrofilmów Ośrodka Archiwów Bibliotek i Muzeów Kościelnych*

diecezji krakowskiej od 1410 r. do progu XVI w. znamy ponad 20 woluminów akt oficjałów i wikariuszy generalnych krakowskich, liczących po kilkaset papierowych stron, oraz akta oficjałów foralnych: lubelskiego (od 1452 r.) i wiślickiego (od 1472 r.). Przechowały się też średniowieczne akta konsystorzów generalnych: przemyskiego (od 1465 r.) i janowskiego (czyli diecezji łuckiej, z lat 1469-1486). W sumie daje to ponad 200 woluminów.

Zachowało się także kilkanaście piętnastowiecznych ksiąg biskupich (*acta episcopalia*): cztery – ordynariuszy poznańskich (trzy Andrzeja Bnińskiego, z lat 1439-1479, i jedna Uriela Górki z lat 1479-1498, zawierająca też akta administratora *sede vacante* po śmierci Uriela), trzy – arcybiskupów gnieźnieńskich (Wincentego Kota z Dębna, Jana Gruszczyńskiego i Zbigniewa Oleśnickiego), jeden wolumin akt biskupów wrocławskich (z lat 1479-1513, grupujący akta Zbigniewa z Oleśnicy 1473-1480, Krzesława z Kurozwęk 1494-1503 i Wincentego Przerębskiego 1503-1513). Cztery najstarsze księgi akt biskupów płockich obejmują lata 1448-1503. Działania biskupów krakowskich w XV w. dokumentują trzy woluminy ich akt czynności (z lat 1466-1503); istnieją też krakowskie *acta administratorialia* obrazujące zarząd diecezją *sede vacante*¹².

W rękopisach przetrwały również akta kilku kapituł katedralnych¹³. Najstarsze zachowane tego typu źródła z terenu Korony to protokoły posiedzeń kapituły gnieźnieńskiej: ich trzy najdawniejsze woluminy obejmują lata 1408-1508. W Poznaniu piętnastowieczne protokoły kapitulne zostały ostatecznie ujęte w 6 woluminów (dla lat 1428-1505). Najstarsza księga kapituły wrocławskiej obejmuje lata 1435-1518. Akta kapituły krakowskiej znane są od 1438 r.; trzy ich najdawniejsze woluminy sięgają 1523 r. (zachowały się też fragmenty rachunków prokuratora kapitulnego, archidiakona krakowskiego Zbigniewa z Nasiechowic, z lat 1389-1390). Nieco tylko późniejsze są akta kapituły przemyskiej: najstarszy wolumin gromadzi zapiski z lat 1443-1535, a także recepcje i kreacje notariuszy publicznych od 1438 r. oraz wykazy wsi należących do kapituły. Średniowieczne protokoły kapituły płockiej przepadły w czasie II wojny; przetrwały tylko odpisy ich najstarszej części, z lat 1437-1445, oraz ekscerpty ze średniowiecznej metryki, wykonane w początkach XVI w.¹⁴ Zachowały się też akta kapituły wileńskiej od 1391 r. oraz przemyskiej z lat 1443-1535.

Akta korporacji kolegiackich reprezentują natomiast protokoły posiedzeń kapituły łęczyckiej z lat 1433-1474 i rachunki tejże korporacji z lat 1404-1448. Te ostatnie są unikatem w skali polskiej – tak wczesnych, dokładnych i bogatych

przy *Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*. Nr 3, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne”, 24 (1972) s. 225.

¹² O aktach biskupów przemyskich zob. w zestawieniu na końcu artykułu.

¹³ Akta kapituły katedralnej wrocławskiej zachowały się dopiero od początków XVI w.; wcześniejsze, z lat 1393-1460, znane są tylko z wydanych drukiem fragmentów (*Protokolle des Breslauer Domkapitels. Fragmente aus der Zeit 1393-1460*, hrsg. v. C. Grünhagen, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens”, 5 (1863) s. 118-159; *Acta Capituli Wratislaviensis 1500-1562. Die Sitzungsprotokolle des Breslauer Domkapitels in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, hrsg. v. A. Sabisch, Bd. 1: 1500-1516, Köln-Wien 1972, Bd. 2.: 1517-1562, Köln-Wien 1976).

¹⁴ A. Gašiorowski, *Kanonicy wrocławscy*, s. 9, przyp. 1-2.

not finansowych (prawie dzień po dniu na około 400 stronach *in folio*) nie znamy z innej kapituły.

2B. Nieomal wszystkie te akta pozostają w rękopisach. Tylko najstarszą księgę konsystorza lwowskiego wydał w całości Wilhelm Rolny, reszta ukazała się w selektach, wedle subiektywnych wyborów wydawców¹⁵: Bolesława Ulanowskiego, Jana Ptaśnika i Bolesława Przybyszewskiego¹⁶.

Edytorskie dzieło Rolnego liczy dwa tomy, w sumie bez mała 1400 stron druku, w tym 1150 stron (4920 zapisek) to edycja źródłowa 568 kart *in folio* z lat 1482-1498. Następny tom wydawnictwa, obejmujący kolejny zachowany wolumin akt (z lat 1519-1538), został oddany do druku niedługo przed wybuchem II wojny. W spuściźnie po Rolnym, przetrwałej do dziś w lwowskim Ossolineum, zachował się egzemplarz (chyba jedyny dzisiaj znany) tej edycji, liczący 539 stron – zaopatrzony, jak poprzednie dwa tomy, w indeksy osób i miejscowości (brak tylko stron tytułowych i wstępu). Został on wydrukowany (w drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego), przycięty, jest gotowy do oprawy (ostatnią składkę Rolny opatrzył uwagą: „II kor. 13 III 1939”). Zachowały się też rękopiśmienne odpisy Rolnego z kolejnych woluminów lwowskich konsystoriów z lat 1541-1553¹⁷.

B. Ulanowski natomiast na przełomie XIX i XX w. wybrał do edycji fragmenty z ksiąg konsystorzy generalnych i foralnych oraz kapituł diecezji poznańskiej, gnieźnieńskiej, wrocławskiej, plockiej i krakowskiej, a także z akt biskupów poznańskich i wrocławskich oraz arcybiskupów gnieźnieńskich: w sumie około 3500 stron druku. Niekiedy materiały wydane przez Ulanowskiego to obecnie jedyny (i to bardzo niewielki) ślad po średniowiecznych księgach sądowych: jak niespełna 40 zapisek z akt oficjalatu foralnego gdańskiego diecezji wrocławskiej, znanych Ulanowskiemu u progu XX w. dla lat 1468-1500. Po około 40 zapisek reprezentuje też obecnie akta oficjalatów łowickiego i warszawskiego, spalone w czasie Powstania Warszawskiego.

Imponująca edycja B. Ulanowskiego obejmuje jednak tylko drobny ułamek zachowanych ksiąg kościelnych, trzeba przy tym zaznaczyć, że zapiski z ksiąg sądowych Ulanowski układał chronologicznie, mieszając akta konsystorskie (oficjalne i wikariuszowskie) z biskupimi. Akta konsystorza poznańskiego z XV w. to, przypomnijmy, 80 papierowych woluminów *in folio*, każdy po przynajmniej 100 kart, a często około 150-200, niekiedy nawet 240 kart. Daje to co najmniej około 12.000 stron po (średnio) przynajmniej 4-5 zapisek na stronie, czyli co najmniej około 48.000 zapisek. Do tego trzeba dodać 4 woluminy akt biskupich (łącznie prawie 1.100 kart). Z tego morza informacji Ulanowski wydał tylko nieco ponad 900 zapisek z lat 1404-1535 (do 1500 r. nieco ponad 600). Jeszcze mniej, bo niespełna 750, zapisek wydał Ulanowski z akt konsystorskich i biskupich diecezji gnieźnieńskiej do 1500 r. Równie wybiórczo potraktował akta konsystorzy foralnych (archi)diecezji gnieźnieńskiej: opublikował mało reprezentatywne frag-

¹⁵ Podkreślał to już wielokrotnie A. Gąsiorowski, zob. np. tegoż, *Kanonicy wrocławscy*, s. 10.

¹⁶ Pomijam tu oczywiście kwerendy czynione w tych archiwaliach np. na potrzeby Kodeksu dyplomatycznego Wielkopolski.

¹⁷ Za te informacje dziękuję Panu mgr Maciejowi Wilamowskiemu z Krakowa. Zob. też w zestawieniu na końcu artykułu.

menty akt konsystorza kaliskiego – niewiele ponad 100 zapisek z lat 1458-1528, z ksiąg liczących ponad 1600 kart *in folio* (w tym do 1502 r. niecałe 70 zapisek). Akta oficjalatu wieluńskiego z kolei to niespełna 80 zapisek z dwóch najstarszych woluminów z lat 1459-1500 (liczących w sumie ponad 600 kart), zaś oficjalat łowicki – tylko 41 zapisek wybranych z jednego woluminu (1469-1481). Z ksiąg konsystorskich i biskupich diecezji wrocławskiej do początków XVI w. Ulanowski opublikował nieco ponad 300 zapisek zaczerpniętych z najstarszego zachowanego woluminu episkopaliów z lat 1479-1513 oraz z akt konsystorza generalnego wrocławskiego z lat 1422-1517 (5 woluminów, około 1400 kart) oraz (obecnie zaginionych) oficjalatu foralnego w Gdańsku z lat 1468-1500. Z akt sądowych diecezji płockiej (biskupich oraz konsystorza pułtuskiego od 1461 r.) w edycji Ulanowskiego znalazło się 239 zapisek z lat 1448-1503 (w sumie 453 zapiski z lat 1448-1530, w tym akta konsystorza płockiego zachowane od 1508 r.), znów wydanych chronologicznie, poczynając od najstarszych zachowanych akt biskupich z 1448 r. (do 1503 r. sięga wolumin episkopaliów rozpoczynający się w 1499 r.). Ulanowski wydał też kilka fragmentów z najdawniejszych akt biskupów przemyskich, ale są to – odmiennie niż przy materiałach z pozostałych diecezji – tylko statuty synodalne z lat 1511, 1525, 1529 oraz inserowane do ksiąg statuty bractw kapłańskich łańcuckiego i sanockiego z lat 1450 i 1460.

Natomiast z akt konsystorskich diecezji krakowskiej Ulanowski wydał tylko 222 wybrane zapiski, dotyczące spraw małżeńskich (*causae matrimoniales*) wnoszonych przed oficjałów: generalnego krakowskiego w latach 1410-1477 i foralnego lubelskiego w latach 1425-1490. Do progu XVI w. znamy ponad 20 woluminów akt oficjałów i wikariuszy generalnych krakowskich, liczących po kilkaset (Offic. Crac. 5 mają ponad 800 stron) papierowych stron *in folio* (tylko najstarsza księga, obecnie o sygnaturze Offic. Crac. 4, to dutka). Akta oficjalatu lubelskiego są dzisiaj zachowane się od 1452 r. Znamy też ponad 1000 kart akt oficjalatu foralnego wiślickiego, zachowanych (z lukami) od 1472 do 1610 r.

Konsystoria generalne krakowskie walnie przybliżyła czytelnikom (ale i niestety znów „odsunęła” od oryginałów) seria *Cracovia artificum*, zapoczątkowana przez Jana Ptaśnika, a kontynuowana przez Bolesława Przybyszewskiego (Supplementa; lata 1410-1475). Są to wypisy do dziejów sztuki, rzemiosł artystycznych i kultury materialnej w Krakowie, a więc też selekta. O ile Ptaśnik większość wypisów zaczerpnął z akt miejskich, to Przybyszewski korzystał tylko z akt kościelnych – w olbrzymiej mierze z oficjałskich i wikariuszowskich, sporadycznie tylko sięgając do akt biskupich i kapitulnych¹⁸. Edycja Przybyszewskiego (z bogatymi komentarzami w przypisach i z indeksami) to w sumie ponad 1800 zapisek. Część z nich znalazła się ponownie w osobnych wypisach do dziejów Wawelu (liczących ponad 400 zapisek).

Bardzo selektywnie wydane zostały przez Ulanowskiego także akta kapitul-

¹⁸ Dla porównania można dodać, że z najstarszego woluminu akt konsystorskich Przybyszewski wydał 250 zapisek, a Ptaśnik – tylko 5 (B. Przybyszewski, *Wstęp*, w: *Cracovia artificum. Supplementa. Teksty źródłowe do dziejów kultury i sztuki z archiwaliów kurialnych i kapitulnych w Krakowie 1410-1412 oraz 1421-1424*, wybrał i oprac. B. Przybyszewski, Wrocław 1985, s. 9).

ne¹⁹. Z najstarszych trzech woluminów protokołów gnieźnieńskich (z lat 1408-1508) zaczerpnął on 1248 fragmentów, zaś z sześciu piętnastowiecznych ksiąg kapituły poznańskiej (1428-1505), liczących w sumie prawie 1100 kart, wybrał 1005 zapisek. Z najstarszej zaś księgi kapituły wrocławskiej (1435-1518, 270 kart *in folio*) wydał 301 zapisek, przy czym tu bardzo często – wbrew swemu zwyczajowi – nie sekował list obecności na posiedzeniach kapituły²⁰. Zbliżona liczba zapisek – nieco ponad 300 – reprezentuje w edycji Ulanowskiego również dwie księgi kapituły płockiej z lat 1438-1525, przepadłe potem w czasie II wojny. Także nieco ponad 300 zapisek zaczerpnął nasz wydawca z trzech woluminów akt kapitulnych krakowskich za lata 1438-1523 (do 1500 r. – 281 zapisek). Ulanowski wydał też wybór akt warszawskiej kapituły kolegiackiej: dla średniowiecza są to rejestry dokumentów zaczerpniętych z dwóch kopiariuszy z XVI i XVII w., protokoły posiedzeń znane były Ulanowskiemu dopiero od 1517 r.

B. Ulanowskiego interesowały tylko konkretne sprawy, jak napisał np. we wstępie do wydania akt kapitulnych poznańskich i gnieźnieńskich: „wiadomości natury ogólniejszej zostały uwzględnione bez wyjątku, z innych staraliśmy się podać wszystkie, mające pewną doniosłość. Badania lokalne nad historią kapituł będą wymagać jeszcze niewątpliwie pilnego rozczytania się w rękopisach, ale współdziałanie kapituł w życiu państwowym i społecznym będzie można skreślić już na podstawie naszego wydawnictwa”²¹. Publikując najciekawsze zapiski „wyjęte z ksiąg sądowych kościelnych”²², Ulanowski wyjaśniał, że zajmują go przede wszystkim stosunki „Kościoła z państwem i społeczeństwem, które dla dziejów Polski z XV i początku XVI wieku są najdonioślejsze. Dlatego sprawy dziesięcinne, spory o kompetencję sądową, procesy o herezję i lichwę, dlatego wszystkie wzmianki z zakresu historii sztuki zostały uwzględnione. Nadto starałem się podać z każdej kategorii spraw lub aktów pewną ilość w formie przykładów. W ten sposób zapiski, ilustrujące stan moralności duchowieństwa, nie dostały się wszystkie do niniejszego tomu, ale te, które pomieściłem, są najciekawsze i typiczne”. Uwzględnione też zostały sprawy związane z husytyzmem oraz przykładowy „materiał obyczajowy i anegdotyczny”²³. Ulanowskiego nie interesowały sprawy religijne czy funkcjonowanie sądów kościelnych, np. obcinał listy obecności, choć nie czynił tego konsekwentnie (co dodatkowo myli osoby niezbyt uważnie wczytujące się w założenia i samą edycję²⁴, a poza tym najczęściej nie biorące do rąk oryginałów)²⁵; niekiedy też „wycinał” z zapisek pewne elementy narracji, które uważał za nieistotne czy zbyt typowe. Podobnie uzasadniał Ulanowski kryteria selekcji materiału przy publikacji zapisek dotyczących spraw małżeńskich, wno-

¹⁹ Przed Ulanowskim małe fragmenty z ksiąg kapitulnych (zwykle po kilkanaście zapisek) publikowano przy okazji innych studiów; zob. zestawienie B. Ulanowskiego we wstępie do edycji akt kapituł krakowskiej i płockiej (AKH VI, s. II, przyp. 1).

²⁰ Zob. A. Gąsiorowski, *Kanonicy wrocławscy*, s. 11.

²¹ ACUI. I, s. IV.

²² ACUI. II, s. V.

²³ ACUI. II, s. VI.

²⁴ Por. A. Gąsiorowski, *Kanonicy wrocławscy*, s. 11.

²⁵ ACUI. II, s. VI; zob. też A. Gąsiorowski, *Kanonicy wrocławscy*, s. 10-11.

szonych na wokandę sądów diecezji krakowskiej²⁶. Jeszcze bardziej selektywna była działalność edytorska Przybyszewskiego.

B. Ulanowski dokonał wielkiej i niewątpliwie bardzo pożytecznej pracy, a przy tym dzięki niemu ocalały choćby fragmenty akt, które potem przepadły w czasie II wojny. Jego wydawnictwa sprawiły jednak, że zdecydowana większość badaczy-mediewistów generalnie czuje się zwolniona od sięgania do oryginałów, więcej: często traktuje się te selekta jako kompendium wiedzy zamkniętej i pełnej²⁷. Trudno wszak uznać to za winę Ulanowskiego. Nie sposób sobie przecież wyobrazić, aby jeden człowiek mógł wydać wszystko, nie bez znaczenia były też określone środki finansowe, którymi dysponował. Ulanowski postępował zresztą zgodnie z ówczesnymi poglądami na edytorstwo źródeł, zdecydowanie propagującym publikowanie selektów.

2C. Jak widać, księgi będące wytworem polskich średniowiecznych kancelarii konsystorskich, biskupich i kapitulnych zachowały się w olbrzymiej liczbie (sięgającej ok. 300 woluminów), a drukiem ukazał się tylko ich ułamek i to wedle bardzo subiektywnych kryteriów wydawców. Przy studium religijności trzeba więc wykorzystywać pełen zasób akt, opieranie się jedynie na selektach Ulanowskiego czy (dla Krakowa także) Przybyszewskiego prowadzi nie tylko do ubożenia czynionych obserwacji, ale wręcz sprawia, że stają się one niewiarygodne.

Jakie zatem informacje do badania praktyk religijnych w średniowiecznej Polsce oferują te źródła?

Przede wszystkim – o praktycznej znajomości kalendarza przez notariuszy prowadzących księgi, co pośrednio odzwierciedla popularność zwłaszcza lokalnych świąt w określonym środowisku. Popularność ta może znajdować odbicie także w zeznaniach świadków procesowych w konsystorzu czy przed biskupem – umieszczających wydarzenia w czasie wedle okresów roku liturgicznego (świąt, wigilii, okresów postu) i kościelnego podziału doby (godziny kanoniczne, pory mszy czy nabożeństw). Nasze księgi pozwalają skonfrontować z praktyką ustawowy katalog świąt nakazanych i związane z tymi dniami nakazy i zakazy: Datacje posiedzeń sądu konsystorskiego, a także adnotacje o odwołaniu audiencji z powodu dnia świątecznego lub brak zapisu audiencji w taki dzień, pozwalają badać, jak traktowano zakaz sądenia w święta obowiązkowe. Podobnie – analiza

²⁶ *Praktyka w sprawach małżeńskich w sądach duchownych diecezji krakowskiej*, AKH V, 1889, s. 92: „Gdyby wydawnictwo niniejsze miało wyłącznie tylko charakter publikacji prawniczej, toby z łatwością poprzestać można na ogłoszeniu szczuplejszej liczby zapisek, niż ich obejmuje nasz zbiorek. Zważywszy jednak, iż za jednym zachodem życzymy sobie dostarczać i historykom pożądanego dla nich z pewnością, bo strony obyczajowej dotyczącego, materiału, stosowniejszem się nam wydawało z uwzględnieniem zapisek zbytecznie nie skąpić. Oczywiście pominąć musieliśmy całe mnóstwo mniej ciekawych lub częściej powtarzających się aktów, ale na tem wydawnictwo z pewnością nie ucierpiało”.

²⁷ Por. np. P. Hemperek, *Oficjalat okręgowy w Lublinie XV-XVIII w. Studium z dziejów organizacji i kompetencji sądownictwa kościelnego*, Lublin 1974, s. 133. Podobne wrażenie odniósł nawet W. Rolny, wydawca najstarszej księgi konsystorza lwowskiego: „Dzięki jego [Ulanowskiego – IS] publikacjom znamy już prawie w całości [podkreślenie moje – IS] najdawniejsze księgi sądów duchownych diecezji gnieźnieńskiej, poznańskiej, plockiej i włocławskiej, oraz w licznych wyjątkach diecezji krakowskiej” (*Acta officii consistorialis Leopoliensis antiquissima*, t. 1, s. II).

zapisów pory dnia, w której odbywało się posiedzenie sądu (*iudicium*) lub miało miejsce przyjęcie zapisu niespornego (czyli działalność sądu jako urzędu – *officium*). Wskazówki o dniu i porze zebrania się kanoników i prałatów czy podjęcia przez nich decyzji pozwalają na analizę roli dnia świątecznego i pory dnia (godzin kanonicznych) w życiu kapituły. Szczególnie dokładnie pozwalają to poznać rachunki kapituły kolegiackiej łączyckiej – unikatowe w skali polskiej nie tylko ze względu na swą chronologię. Rachunki te nieomal dzień po dniu notują²⁸, posługując się datacją według świąt, jakie refekcje zostały wypłacone za rezydencję przy kolegiacie i udział w nabożeństwach – sumy te wyraźnie wzrastają w święta najważniejsze. W rachunkach zanotowane są też, równie skrupulatnie, wszelkie wydatki ponoszone przez korporację, co pozwala bliżej przyjrzeć się zapleczu liturgicznemu. Mamy zatem wydatki na organistę i naprawę organów, częste i dość wysokie gratyfikacje dla scholarów za kalikowanie (deptanie miechów umożliwiających granie na organach), opłaty za szklenie okien, za świece, wino, sprzęty liturgiczne, ale także – i to często – za naprawę różnorodnych ksiąg i sprzętów liturgicznych czy szycie nowych ornatów. Pojawiają się też wypłaty dla scholarów śpiewających psalmy przy Grobie Pańskim²⁹. Analogiczne expensa w aktach innych polskich kapituł spotykamy rzadko. Nieco więcej wzmianek o księgach liturgicznych znajdziemy w aktach konsystorskich – przede wszystkim ze względu na toczony przed tymi sądami spory o pożyczone czy podarowane legatem testamentowym książki, niekiedy o zapłatę za wykonane prace intrologatorskie.

Księgi sądowe pozwalają też na śledzenie realizacji innych norm dyscypliny kościelnej – obowiązku mszalnego, nakazanej spowiedzi i komunii czy zakazu pracy w dzień święty, choć, wbrew oczekiwaniom, tych akurat jest stosunkowo mało. Bardzo dużo zapisów dotyczy natomiast tzw. spraw małżeńskich – najczęściej pozwów o niedotrzymanie obietnicy małżeństwa, o unieważnienie małżeństwa i o skłonienie strony do zawarcia małżeństwa przed kapłanem (a więc o wykonanie polecenia Kościoła w tej mierze). Przed sądy kościelne trafiały też sprawy o niewłaściwe zachowanie się świeckich i duchownych w kościele: głośne rozmowy, wystawanie pod świątynią w trakcie mszy, kłótnie i wyzwiska między świeckimi, duchownymi lub pomiędzy parafianami i plebanem lub jego wikariuszem. Te ostatnie prowokowali też duchowni, publicznie oskarżając z ambony wiernych np. o niepłacenie dziesięcin czy chadzanie do spowiedzi do innej parafii lub o niemoralne prowadzenie się, przy czym wierni (zwłaszcza szlachta) nie pozostawali dłużni duszpasterzom. Poznajemy też np. procedury pokutne nakładane za znieważenie, a zwłaszcza pobicie, duchownego przez parafian. Przy okazji czytamy niekiedy, że np. chłopcy jakoby nie znają podstawowych modlitw – czy rzeczywiście tak było, czy był to tylko element „gry” w sporze z plebanem? W konsystoriach odnajdujemy też informacje o naruszeniu sakralności kościelnej

²⁸ Protokoły innych kapituł zawierają noty o różnorodnych wydatkach i wpływach, ale nigdy tak dokładnie, a poza tym są znacznie późniejsze, np. zestawienia – i to tylko kwartalne – refekcji i innych dochodów kanoników i prałatów gnieźnieńskich pojawiają się w Gnieźnie w II połowie XV w. (AAGniezno, ACap. B15).

²⁹ Dokładniej o tych wydatkach: I. Skierska, *Ornaty, sierpy i węgiel. O rachunkach łączyckiej kapituły kolegiackiej w I połowie XV wieku* [w druku].

go terenu i konieczności dokonania rekoncylacji – zwłaszcza w wyniku przelania krwi w trakcie bójki na cmentarzu. Znajdujemy też dużo zapisów o przekraczaniu norm przez duchownych – np. o braku troski o komunikanty i wino, niedostateczne zabezpieczenie chrzcielnicy (i stwarzanie tym samym możliwości uzyskania wody święconej do praktyk magicznych lub zabobonnych), ale także o posiadaniu konkubin³⁰.

Księgi konsystorskie i biskupie dostarczają też ogromnej ilości informacji o fundacjach altarii, niekiedy szpitali i kaplic, o fundacjach mszalnych (np. maryjnych, za dusze czyśćcowe czy gregoriańskich), a także o pobożnych donacjach na rzecz istniejących już świątyń, szpitali czy konkretnych altarii. Pozwalają one m. in. badać popularność poszczególnych kultów w danej rodzinie czy środowisku – poprzez analizę „adresatów” donacji czy fundacji. Legaty testamentowe z akt konsystorskich i biskupich (przeważają wpisy testamentów duchownych) odkrywać mogą pewne pokłady prywatnej pobożności: szczególne zamiłowanie do pewnych nabożeństw (np. zasób biblioteki), przywiązanie do określonej świątyni, wzywanie opieki konkretnego świętego.

3. Olbrzymi zachowany zasób kościelnych ksiąg sądowych i administracyjnych polskich diecezji pozwala badać wskazane (tu: tylko przykładowo – rozwinięcie kwestionariusza zależy od konkretnego badacza) pola bardzo szeroko – zarówno chronologicznie, jak i terytorialnie. Z tych ksiąg jednak nie korzysta duża część badaczy zajmujących się późnym średniowieczem. Czyżby porażały ich swym ogromem, pismem czy językiem?

Pozostaje żywić nadzieję, że wielu współczesnych badaczy-mediewistów włączy rękopiśmienne księgi do swych warsztatów, że przestanie kończyć swoje badania w momencie, w którym zaczynają się księgi. Tym bardziej, że dostęp do wielu archiwaliów kościelnych jest bardzo dobry, jak np. w Wielkopolsce, gdzie Archiwa Archidiecezjalne w Gnieźnie i w Poznaniu są przyjazne kwerendzistom, wychodzą też na przeciw potrzebom korzystających, np. przez wydłużenie czasu pracy czy umieszczenie katalogów swych zasobów w Internecie³¹. Przyjaźnie wita badaczy także Archiwum Diecezjalne w Płocku. Podobnie – Archiwum Diecezjalne we Włocławku, gdzie obecnie przechowywane są np. akta średniowiecznych konsystorzy foralnych archidiecezji gnieźnieńskiej – kaliskiego i wieluńskiego; jedyną wadą tego archiwum jest krótki czas otwarcia. We wszystkich wspomnianych archiwach warunkiem udostępnienia akt jest ich stan zachowania, a nie widzimisię dyrekcji. W niektórych archiwach zdarza się też niestety, że mediewistom odmawia się udostępnienia akt sądów kościelnych – zgodnie z zasadą, że są to sprawy Kościoła, a więc laicy nie powinni ich upubliczniać.

Pozwólmy zatem odetchnąć wydawnictwom Ulanowskiego. Albo lepiej: zainspirowani przez nie, korzystajmy ze szczęśliwie zachowanych masowych akt kapituł i sądów kościelnych. Warto też byłoby pomyśleć nad szerszym udostępnieniem ich, a zarazem zabezpieczeniem – poprzez wydanie obrazu na nośnikach elektronicznych. Krok w tym kierunku został już uczyniony – pierwszą jaskółkę

³⁰ O obowiązkach plebanów zob. ostatnio: Skierska, *Pleban*, s. 155-180.

³¹ www.aap.poznan.pl; www.aag.gniezno.opoka.org.pl.

stanowi tu zapewne publikacja przez Antoniego Gąsiorowskiego obrazu najstarszej Metryki kapituły wrocławskiej³².

ZACHOWANE ŚREDNIOWIECZNE AKTA SĄDÓW KOŚCIELNYCH I KAPITUŁ

Zestawienie gromadzi dane bibliograficzne o zachowanych księgach biskupich, konsystorskich i kapitulnych oraz o wydaniach tych źródeł. Materiał uporządkowany jest według archidiecezji i ich diecezji sukursalnych, a następnie – rzeczowo. Najpierw podaję zachowane rękopisy, a potem (mniejszą czcionką) ich edycje drukowane.

AAGniezno – Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie

AAPoznań – Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu

ABMK – Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne

ACUl. – *Acta capitulorum nec non iudiciorum ecclesiasticorum selecta*, ed. Bolesław Ulanowski, t. 1-3, Kraków 1894-1902-1908 (=Monumenta mediaevi historica, t. 13, 16, 18)

ADPłock – Archiwum Diecezjalne w Płocku

ADWrocławek – Archiwum Diecezjalne we Wrocławku

AKapKatKraków – Archiwum Kapituły Katedralnej w Krakowie

AKH – Archiwum Komisji Historycznej

AKMetKraków – Archiwum Kurii Metropolitalnej Krakowskiej w Krakowie

Akta kapituł z wieku XVI – *Akta kapituł z wieku XVI. Wybrane*, wyd. B. Ulanowski, t. 1, cz. 1: *Akta kapituł poznańskiej i wrocławskiej (1519-1578)*, Kraków 1908 (=Acta historica res gestas Poloniae illustrantia ab anno 1508 usque ad annum 1795, tomus XIII)

Archiwa – *Archiwa Kościoła katolickiego w Polsce. Informator*, oprac. M. Dębowska, Kielce 2002

(Archi)diecezja gnieźnieńska

1) Akta arcybiskupie (acta archiepiscopalia)

AAGniezno, AA 1 (Wincenty Kot z Dębna, z lat 1439-1448; 97 kart), AA 2 (Jan Gruszczyński, z lat 1464-1473; 94 karty), AA 3 (Zbigniew z Oleśnicy, z lat 1482-1493; 213 kart) – wszystkie *in folio*

ACUl. II, s. 1-344, nr 1-743 z lat 1404-1500; kolejne zapiski (s. 344-388, nr 744-811) pochodzą z lat 1501-1531 – fragmenty akt arcybiskupich są tu przemieszane z zapiskami z akt konsystorza generalnego gnieźnieńskiego

³² Było to możliwe dzięki życzliwości i pomocy ks. prof. Witolda Kujawskiego dyrektora Archiwum Diecezjalnego we Wrocławku, gdzie przechowywana jest obecnie ta metryka (zob. niżej w zestawieniu akt).

2) Akta konsystorza generalnego gnieźnieńskiego

AA Gniezno, Acta causarum consistorii (*in folio*): ACons. A1 – A70 z lat 1404-1502³³; Depositiones testium (*in folio*): ACons. B1 – B5 z lat 1458-1503; Prolataria sententiarum (*in folio*): ACons. C1 (1433-1458; 229 kart), C2 (1459-1484; 163 karty), C3 (1484-1513; 215 kart); Constitutiones procuratorum (*in folio*): ACons. G I,1 – G I,3 z lat 1440-1527; Księga admisji notariuszy publicznych archidiecezji gnieźnieńskiej (*in folio*) – ACons. G II, 1 (1420-1646; 186 kart)

ACUL. II, s. 1-344, nr 1-743 z lat 1404-1500; kolejne fragmenty ksiąg (s. 344-388, nr 744-811) pochodzą z lat 1501-1531 – od 1439 r. przemieszane z zapiskami z akt arcybiskupów gnieźnieńskich

A. Gąsiorowski, Notariusze publiczni w Wielkopolsce schyłku wieków średnich, Poznań 1993 (tu m. in. admisje z lat 1420-1500 zawarte w księdze ACons. G II,1)

3) Akta oficjalatów foralnych diecezji gnieźnieńskiej³⁴

3A) AD Włocławek, Akta konsystorza kaliskiego (*in folio*), księga nr 2 (1456, 1458-1461; 170 kart), 3 (1461-1465; 149 kart), 4 (1465, 1467-1468; 176 kart), 5 (1469-1480; 319 kart), 6 (1480-1486; 185 kart), 7 (1486-1496; 143 karty), 8 (1493-1494, 1502; 44 strony)³⁵; zob. I. Skierska, *Oficjalat kaliski w XV wieku*, „Rocznik Kaliski”, 25 (1995) s. 95-132³⁶

ACUL. II, s. 899-932, nr 1890-1977 (z lat 1458-1522); ACUL. III, s. 357-364, nr 859-877 (z lat 1470-1477, 1490, 1497, 1531); ACUL. III, s. 381-388, nr 917-935 (z lat 1523-1527)

³³ W Bibliotece PAU i PAN w Krakowie znajdują się fragmenty akt konsystorskich gnieźnieńskich: rps 5506 (Teki Fijałka) – 4 karty *in folio* z 1408 r. (w Katalogu rękopisów tejże Biblioteki błędnie podano, że karty te pochodzą z końca XV w.), rps 8011 – jedna karta *in folio* z lipca 1425 r. Ostatnio przy opracowywaniu rękopisów w Bibliotece Jagiellońskiej w sprawie rps 1403 znaleziono fragment (dwie karty użyte jako karty ochronne) akt konsystorza gnieźnieńskiego z wpisami od 3 marca do 21 maja 1406 r. (uprzejma informacja Pani Dr Marii Kowalczyk ze stycznia 2006 r.). W AA Gniezno nie zachowały się księgi konsystorskie z lat 1406, 1408 i 1425 (zob. A. Gąsiorowski, I. Skierska, *Średniowieczni oficjale gnieźnieńscy*, „Roczniki Historyczne”, 61 (1995) s. 75, 77).

³⁴ Zob. A. Gąsiorowski, I. Skierska, *Oficjalaty okręgowe w późnośredniowiecznej archidiecezji gnieźnieńskiej*, w: „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 47 (1995) z. 1-2, s. 93-124. Akta konsystorza uniejowskiego zachowały się dopiero z lat 1545-1548, 1693-1732 (AD Włocławek, Akta konsystorza uniejowskiego 1).

³⁵ W Bibliotece PAU i PAN w Krakowie, rps 5503 (Teki Fijałka), znajduje się fragment akt oficjalatu kaliskiego z 1512 r. (rękopis, 8 kart *in folio*).

³⁶ S. Librowski, *Archiwum Diecezjalne we Włocławku*, ABMK, 53 (1986) s. 89, oraz (najpewniej za Librowskim) Archiwa, s. 108 podają, że akta konsystorza foralnego kaliskiego zachowały się od 1419 r., jednakże kwerenda w zasobie Archiwum Diecezjalnego we Włocławku tego nie potwierdziła. Nadal najstarsze znane akta pochodzą, jak za czasów Ulanowskiego (por. ACUL. II, s. VIII), z połowy XV w.

3B) ADWłocławek, Akta konsystorza wieluńskiego (*in folio*), księga nr 1 (1458-1486; 413 kart), 2A (1489-1500; 220 kart), 2B (1500-1510; 222 karty)

ACUI II, s. 389-430, nr 812-890; kolejne 50 zapisek pochodzi z ksiąg nr 9-11 i dotyczy lat 1500-1531 (ACUI II, s. 933-944, nr 1978-1999; ACUI III, s. 333-342, nr 794-827; ACUI III, s. 342-356, nr 828-858)

3C) Akta konsystorza łęgonickiego

AAGniezno, ACons. B3 (1482-1489; 302 karty *in folio*) – przesłuchania świadków (*depositiones testium*) przesyłane przez oficjała łęgonickiego do Gniezna³⁷

3D) Akta oficjalatu łowickiego

Dziś nie istnieją; B. Ulanowski znalazł je dla lat 1466-1481 i 1527-1532. Z dawnego Archiwum Kurii Archidiecezjalnej w Warszawie, gdzie przechowywano m. in. konsystoria łowickie, ocalała jedynie, powstała w schyłku XVIII w., papierowa księga (dutka, 223 karty) pt. Notata notabilia ex actis archiepiscopatus Gneznensis in archivo Lovicensi reperibilibus desumpta (z lat 1466-1798); znalazły się w niej m. in. „hasłowe” (np. *Decimarum Karśnice ad canonicatum Loviciensem*) streszczenia wybranych (wg jakiej zasady?) zapisek z akt oficjalatu łowickiego z lat 1466-1481, 1528-1532, 1539-1547, 1548-1575 (*Regesty wybranych zapisek z akt działalności arcybiskupów gnieźnieńskich*, wyd. H. Rybus, ABMK, 3 (1961) s. 111-404, na s. 119-124 zapiski z lat 1466-1481)

ACUI. II, s. 431-456, nr 891-932 – z lat 1469-1481 (Acta officialatus I z lat 1466-1481)

4) Akta kapituły katedralnej gnieźnieńskiej

AAGniezno, ACap. B14 – B16 (1408-1508; 267 + 448 + 444 karty *in folio*), protokoły posiedzeń

ACUI. I, s. 305-592, nr 1433-2681 z lat 1408-1508 (w sumie selekta obejmują jeszcze lata 1509-1530: s. 593-663, nr 2682-3068)

J. Korytkowski, *Pralaci i kanonicy*, t. 4, [część] C: *Najstarsze zapisy czynności kapitułnych w aktach dekretów czyli metryce w ciągu lat 1408 i 1409*, s. 615-627 (wszystkie zapiski z tych lat)

5) Akta kapituły kolegiackiej łączyckiej

Biblioteka PAU i PAN w Krakowie, rkps 6558 – protokoły posiedzeń z lat 1433-1452 oraz rachunki prokuratorów kapitułnych z lat 1404-1448³⁸ (486 kart *in folio*)

³⁷ Zob. T. Jurek, *Sprawa Marcina Zegana i Doroty Szczepankówny. Przyczynek do kwestii świadomości genealogicznej średniowiecznego chłopstwa*, „Genealogia”, 9 (1997) s. 83-97, na s. 92-97: Ex consistorio Langoniczensi matrimonialis (publikacja akt dochodzenia prowadzonego przez oficjała łęgonickiego).

³⁸ O datowaniu rękopisu zob. Skierska, *Ornaty, sierpy i węgiel*.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, akta kapituły z lat 1458-1472 i fragmenty z lat 1473-1474 (wg A. Kowalska-Pietrzak, *Pralaci i kanonicy kapituły łączycyckiej do schyłku XV wieku*, Łódź 2004, s. 4-5)

Diecezja krakowska

1) Akta biskupie

AKMetKraków, Acta episcopalia, Acta actorum (*in folio*): Ep. 1 (Jan Lutek z Brzezia, 1466-71), 3 (Jan Rzeszowski, 1472-1478), 4 (Fryderyk Jagiellończyk, 1489-1503); Acta administratorialia (*sede vacante*) – *in folio*: Ep. 2 (1471, po śmierci Jana Lutka), 4 (1503, po śmierci Fryderyka Jagiellończyka)

2) Akta konsystorza generalnego krakowskiego

AKMetKraków, Officialia Cracoviensia, Acta actorum (*in folio*): Offic. Crac. 5 (1433-1439), 6 (1440-1447), 1 (1447-1454), 7 (1454-1467), 2 (1474-1481), 11 (1481-1491), 15 (1491-1500), 21 (1500-1507); Acta actorum vicarialia (*in folio*): Offic. Crac. 3 (1475-1492), 18 (1492-1498), 20 (1498-1500), 24 (1501-1505); Pronuntiationes et constitutiones (dutka!): Offic. Crac. 4 (1410-1412, 1421-1424); Obligaciones (*in folio*): Offic. Crac. 8 (1439-1447), 9 (1450-1456), 10 (1456-1460), 12 (1462-1470); Sententiae (*in folio*): Offic. Crac. 16 (1493-1500), 18a (1492-1497), 19 (1498-1502), 22 (1501-1507), 27 (1501-1510)

Praktyka w sprawach małżeńskich w sądach duchownych diecezji krakowskiej, wyd. B. Ulanowski, AKH V, 1889, s. 87-194 (s. 189-194 indeks) – sprawy wnoszone przed oficjałów: generalnego krakowskiego w latach 1410-1477 i foralnego lubelskiego w latach 1425-1490 (nr 1-222) – zapiski przemieszane, ułożone chronologicznie; nr 223-230 (s. 182-185) to formularze konsystorza krakowskiego z około połowy XV w.

Laudum Vartense, wyd. B. Ulanowski (Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności 21), Kraków 1887 – wybór zapisek dotyczących spraw dziesięciny

O pokucie publicznej w Polsce, wyd. B. Ulanowski (tamże, t. 23), Kraków 1888 – wybór zapisek

Cracovia artificum 1300-1500, wyd. J. Ptaśnik, Kraków 1917; *Cracovia artificum 1501-1550*, zebrał J. Ptaśnik, do druku przygot. M. Friedberg, Kraków 1936, 1948 (=Źródła do Dziejów Historii Sztuki i Cywilizacji w Polsce, t. 4, t. 5, z. 1-2); *Cracovia impressorum XV et XVI saeculorum*, wyd. J. Ptaśnik (Monumenta Poloniae Typographica, t. 1), Lwów 1922

Cracovia artificum. Supplementa. Teksty źródłowe do dziejów kultury i sztuki z archiwaliów kurialnych i kapitulnych w Krakowie 1410-1412 oraz 1421-1424, wybrał i oprac. B. Przybyszewski, Wrocław 1985; ditto 1433-1440, Wrocław 1988; ditto 1441-1450, Kraków 1993; ditto 1451-1460, Kraków 2001; ditto 1462-1475, Kraków 2000 (pomijam w zestawieniu *Cracovia artificum. Supplementa: Krakowskie środowisko artystyczne czasów Wita Stwosza*, wybrał i oprac. B. Przybyszewski, Wrocław 1990, gdyż nie jest to edycja źródłowa, tylko komentowane materiały do dziejów poszczególnych rzemiosł i cechów)

Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu z archiwów kapitulnych i kurialnych krakowskich 1400-1500, wybrał i oprac. B. Przybyszewski, Kraków 1960; ditto 1501-1515, Kraków 1965

3) Akta oficjałów foralnych diecezji krakowskiej

3A) Akta konsystorza lubelskiego

Archiwum Kurii Biskupiej w Lublinie, *Acta consistorii Lublinensis*, sygn. A 2 i następne; najstarsza księga (A 1), z lat 1425-1450, uległa zniszczeniu w 1939 r. (wg: ABMK 4, 1962, s. 16-22, oraz P. Hemperka); jej fragmenty znane są tylko dzięki Ulanowskiemu oraz S. Wojciechowskiemu (P. Hemperek, *Oficjałat okręgowy w Lublinie*, s. 27-28)

Praktyka w sprawach małżeńskich w sądach duchownych diecezji krakowskiej, wyd. B. Ulanowski, AKH V, 1889, s. 87-194 (s. 189-194 indeks) – sprawy wnoszone przed oficjałów: generalnego krakowskiego w latach 1410-1477 i foralnego lubelskiego w latach 1425-1490 (nr 1-222) – zapiski przemieszane, ułożone chronologicznie

S. Wojciechowski, *O zaginionej księdze oficjała lubelskiego z XV wieku*, Lublin 1963, s. 9-20

3B) Akta konsystorza wiślickiego³⁹

Biblioteka PAU i PAN w Krakowie, rps 6560 (akta z lat 1486-1610), 6563 (*acta depositionum* z lat 1502-1532), 6562 (*acta audientia* z lat 1515-1520), 6564 (*acta pronunciacionum* z lat 1489-1497; 70 kart), 6565 (*acta relationum et constitutionum* z lat 1517-1531 oraz *acta obligationum* z lat 1520-1528; 237 kart), 6566 (*acta actorum* z lat 1472-1475 i 1480-1486)

Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, rps B.O. 2966/II (*acta obligationum* z lat 1487-1544; 265 kart *in folio*)

4) Akta kapituły katedralnej krakowskiej

AKapKatKraków, *Acta actorum capituli ecclesiae cathedralis Cracoviensis*: AAC 1a (1438 – 1 września 1458; 55 kart *in folio*, z tym że na k. 50v-55 pojedyncze zapiski z lat 1359 i 1360, 1356, 1438, 1439, 1443, 1444, 1442 i 1456, 1459 i 1461), AAC 1b (październik 1458 – kwiecień 1463; 128 stron, dutka; na ss. 1-106 protokoły posiedzeń kapituły, ss. 107-118 statuty kapitulne, ss. 119-120 lista fundatorów domów kanonickich, ss. 121-126 *statuta summaria* kapituły krakowskiej, ss. 127-128 wykaz domów kanonickich – trzy ostatnie grupy zapisek sporządzone ręką Jana Długosza), AAC 2 (1463-1492, 1500-1523; 375 kart *in folio*)⁴⁰

Acta capitulorum Cracoviensis et Plocensis selecta (1438-1523; 1438-1525), wyd. B. Ulanowski, AKH VI, 1891, s. 1-183, nr 1-313 (na s. 191-212 uwagi i na s. 213-295 indeksy do całości edycji); vide też serie: *Cracovia artificum* i *Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu* (wyżej, p. 2)

³⁹ Za informacje o aktach wiślickich dziękuję Panu Waldemarowi Bukowskiemu z Krakowa.

⁴⁰ Dokładny opis ksiąg: M. D. Kowalski, *Uposażenie krakowskiej kapituły katedralnej w średniowieczu*, Kraków 2000, s. 10-11.

Rationes Zbignei a Nasięchowice archidiaconi Cracoviensis, wyd. W. Kętrzyński, w: Monumenta Poloniae historica, t. V, Lwów 1888, s. 917-926 (edycja źródłowa na s. 918-926); zob. też M. D. Kowalski, Uposażenie, s. 174

Diecezja płocka

1) Akta biskupie

ADPłock, Acta episcopalia: AEp. 1 (Pawła Giżyckiego z lat 1448-1463 i Ścibora z Gościeńczyc z lat 1467-1471), 2 (księcia Kazimierza z lat 1472-1480, Piotra z Chotkowa z lat 1480-1491)

ACUI. III, s. 1-216, nr 1-453 – zapiski z lat 1448-1530 (w tym 239 zapisek do 1503 r., do którego to roku sięga wolumin akt biskupich rozpoczynający się w 1499 r.) – przemieszane akta biskupie i konsystorskie

3) Akta konsystorza foralnego pułtuskiego

ADPłock, A. Off. Pulth. sygn. 110 (z lat 1462-1468), sygn. 111 (z lat 1475-1480), sygn. 112 (1481-1490) – *in folio*

ACUI. III, s. 1-216, nr 1-453 – zapiski z lat 1448-1530 (w tym 239 zapisek do 1503 r., do którego to roku sięga wolumin akt biskupich rozpoczynający się w 1499 r.) – przemieszane akta biskupie i konsystorskie

4) Akta kapituły katedralnej płockiej

Średniowieczne protokoły tej kapituły przepadły w czasie II wojny. Przetrwały tylko odpisy ich najstarszej części, z lat 1437-1445, dokonane przez ks. Władysława T. Mąkowskiego, a przechowywane obecnie w Archiwum Diecezjalnym w Płocku⁴¹, gdzie znajdują się także ekscerpty (sygn. 50) ze średniowiecznej metryki, wykonane w początkach XVI w. na polecenie biskupa Erazma Ciołka (por. A. Gąsiorowski, Kanonicy włocławscy, s. 9 przyp. 1-2, s. 11)

Acta capitulorum Cracoviensis et Plocensis selecta (1438-1523; 1438-1525), wyd. B. Ulanowski, AKH VI, 1891, s. 84-189, nr 314-629 (na s. 191-212 uwagi do edycji, s. 213-295 indeksy do całości edycji) – fragmenty akt płockich z lat 1438-1525 pochodzą z dwóch woluminów (jeden obejmował 249 kart *in folio fracto*, drugi 199 kart *in folio*)

5) Akta kapituły kolegiackiej w Pułtusk

Biblioteka PAU i PAN w Krakowie, rps 7116 (acta capitulorum z lat 1449-1666;

⁴¹ Dla najstarszych lat najlepiej korzystać właśnie z tych pełnych odpisów Mąkowskiego, Ulanowski bowiem w płockich selektach wyjątkowo tylko podawał listy obecności na kapitułach (zob. Gąsiorowski, *Kanonicy włocławscy*, s. 11).

k. 1-60 kopiariusz, na k. 62v-102 metryka kapitulna z lat 1482-1534 przepisana w XVI w., jedną ręką)

Diecezja poznańska

1) Akta biskupie (acta episcopalia)

AAPoznań, AE I, Ia i II (Andrzeja Bnińskiego, 1439-1479; 250 + 43 + 536 kart *in folio*), III (Uriela Górki, 1479-1498, oraz administratora *sede vacante* po jego śmierci – od lutego 1498 do lutego 1499; 268 kart *in folio*)

ACUL. II, s. 457-869, nr 933-1840 (z lat 1404-1535) + s. 870-872 nr 1841-1848 (Additamentum z księgi konsystorskiej z lat 1423-1424), do 1500 r.: nr 933-1554, s. 457-700 – przemieszane akta konsystorskie i biskupie

2) Akta konsystorza generalnego poznańskiego

AAPoznań, Acta causarum (*in folio*): AC 1 – AC 79; Constitutiones procuratorum (*in folio*)⁴²: Co. Proc. 1 (1421-1426; 120 kart – księga utworzona ze składek wyjętych z kilku ksiąg akt spraw), 2 (1426-1431; 126 kart), 3 (1433-1443; 168 kart, księga uzupełniona składkami wyjętymi z kilku woluminów akt spraw); Sententiae (*in folio*): Sent. 1 (1458-1471; 222 karty), 2 (od 1473 r. – do połowy stycznia 1551; 584 karty); Depositiones testium (*in folio*): Dep. Test. 1 (1440-1441; 17 kart), 2 (1471-1478; 169 kart), 3 (1491-1497; 137 kart), 4 (od 1505 do początku stycznia 1515; 430 kart)

ACUL. II, s. 457-869, nr 933-1840 (z lat 1404-1535) + s. 870-872 nr 1841-1848 (Additamentum z księgi konsystorskiej z lat 1423-1424), do 1500 r.: nr 933-1554, s. 457-700 – przemieszane akta konsystorskie (Ulanowski nie publikuje zapisek z Depositiones testium) i biskupie

3) Akta konsystorza foralnego warszawskiego

Dziś nie istnieją; B. Ulanowski znał tylko Acta inquisitionum z lat 1448-1492
ACUL. II, s. 873-898, nr 1849-1889 – z lat 1448-1492

4) Akta kapituły katedralnej poznańskiej

AAPoznań, CP 28 (1428-1439) – CP 33 (1499-1505); protokoły posiedzeń, w sumie prawie 1100 kart, poza CP 28 (liczącym 206 kart *in folio*) to dutki

ACUL. I, s. 1-191, nr 1-1005; selekta z kapitulariów poznańskich Ulanowski wydał jeszcze z lat 1506-1523 (ACUL. I, s. 191-227, nr 1006-1130) i 1524-1577 (Akta kapituł z wieku XVI, s. 1-240, nr 1-766)

⁴² Dokładny opis części składowych Co. Proc. 1-3 w inwentarzu tych ksiąg zamieszczonym na stronie internetowej AAPoznań.

5) Akta kapituły kolegiackiej warszawskiej

Dziś nie istnieją; w czasach B. Ulanowskiego nie istniała już najstarsza księga protokołów posiedzeń. Znamy tylko selekta B. Ulanowskiego, zawierające rejestry dokumentów zaczerpniętych z dwóch kopiariuszy kapitulnych z XVI i XVII w. (liczących 309 i 550 kart) oraz wybrane zapiski z księgi protokołów posiedzeń kapituły z lat 1517-1555

Acta Ecclesiae Collegiatae Varsoviensis, ed. B. Ulanowski, w: Archiwum Komisji Prawniczej PAU, t. VI, Kraków 1897-1926, s. 5-34 (nr 1-125 – rejestry dokumentów z lat 1355-1580), s. 35-90 (nr 1-113 – selekta z protokołów posiedzeń)

Diecezja przemyska

1) Akta biskupie

Wg Archiwa, s. 85, „Akta biskupów” przemyskich zachowały się od 1486 r., jednak chodzi tu o akta konsystorskie: w inwentarzu ABMK 24, 1972, s. 249, nr 861, figurują bowiem Acta consistorii episcopalis Premisliensis 1486-1497 (v. niżej, p. 2)

Analecta ad historiam iuris canonici in diocesi Premisliensi, wyd. B. Ulanowski, AKH V, 1889, s. 378-381, 385-392, 430-436 – z szesnastowiecznych przemyskich acta episcopalia Ulanowski (który znał chyba tylko te późne akta, por. tamże, s. 316: rkp nr VIII – 132 karty, z lat 1505-1531) wydał statuty synodalne przemyskie z lat 1511, 1525, 1529 oraz inserowane do ksiąg statuty bractw kapłańskich łańcuckiego i sanockiego z lat 1450 i 1460

2) Akta konsystorza generalnego przemyskiego

Archiwum Archidiecezjalne w Przemyślu: nr 1 (acta actorum 1465-1481, „Liber I”; 454 strony), nr 2 (jw. 1482-1492; 550 stron), nr 4 (acta obligationum 1492-1505; 240 stron), nr 5 (1486-1497; 108 kart), nr 7 (acta actorum 1477-1482; 40 kart), nr 8 (jw. 1482-1541; ok. 400 stron), nr 9 (jw. 1478-1486; 188 + 18 kart); zob.: ABMK 24, 1972, s. 248 n.

3) Akta kapituły katedralnej przemyskiej

Archiwum Kapitulne w Przemyślu (pozostające w depozycie w tamtejszym Archiwum Diecezjalnym), Libri conclusionum (1438-1779); podają wg B. Ulanowskiego, w: AKH V, s. 360, oraz Archiwa, s. 90; najstarszy wolumin kapituły katedralnej obejmuje lata 1443-1535 (159 kart); protokoły posiedzeń kapituły rozpoczynają się na k. 20v, poprzedzają je recepcje i kreacje notariuszy publicznych od 1438 r. oraz wykazy wsi należących do kapituły

Analecta ad historiam iuris canonici in diocesi Premisliensi, wyd. B. Ulanowski, AKH V, 1889, s. 365-377, 381-384, 394-411, 426-429 – statuty uchwalane na kapitułach generalnych w latach 1452-1533, uchwały synodu diecezjalnego z 1519 r. oraz inwentarze przywilejów, rze-

czy i ksiąg należących do kapituły, dołączone do księgi na 7 luźnych kartach, a pochodzące z I połowy XV w. (z najstarszej księgi kapitulnej)

Diecezja włocławska

1) Akta biskupie

ADWłocławek, Akta biskupów kujawsko-pomorskich, Acta episcopalia 1 (księga nr 107; *in folio*) – z lat 1479-1513, obejmującego akta Zbigniewa z Oleśnicy (1473-1480), Krzesława z Kurozwęk (1494-1503) i Wincentego Przerębskiego (1503-1513); kolejne acta episcopalia zachowały się z lat 1516-1537: ib. 2 (księga nr 19)

ACUL. III, s. 217-332, nr 454-739 (nr 740-793 to akta biskupie z lat 1517-1533) – przemieszczone akta konsystorza generalnego włocławskiego i akta biskupie z najstarszej księgi

2) Akta konsystorza generalnego włocławskiego

ADWłocławek, Akta biskupów kujawsko-pomorskich 1 (księga nr 105 – z lat 1422-1424; 252 karty), 2 (księga nr 106 – z lat 1428-1431; 203 karty), 3 (księga nr 108 – z lat 1499-1503; 1072 strony), 4 (księga nr 109 – z lat 1504-1506; 196 kart), 5 (księga nr 110 – z lat 1513-1517) – wszystkie *in folio*

ACUL. III, s. 217-332, nr 454-739 (nr 740-793 to akta biskupie z lat 1517-1533) – przemieszczone akta konsystorza generalnego włocławskiego i akta biskupie z najstarszej księgi

Praktyka w sprawach małżeńskich w sądach duchownych diecezji krakowskiej, wyd. B. Ulanowski, AKH V, 1889, s. 185-187, nr 231-234 – pisma sądowe z konsystorza włocławskiego lub innych konsystorzów diecezji włocławskiej, z około lat trzydziestych XV w.

3) Akta oficjalu foralnego w Gdańsku

ACUL. III, s. 365-370, nr 878-916 (z lat 1468-1500), wydane zapiski z dwóch najstarszych tomów (Acta officialatus I: 1468-1479 i II: 1480-1500) znanych Ulanowskiemu u progu XX w.; nie znane są mi ani wielkość tych ksiąg, ani ich losy

4) Akta kapituły katedralnej włocławskiej

ADWłocławek, księga nr 215 (z lat 1435-1518, 270 kart *in folio*) – protokoły posiedzeń (dokładny opis: A. Gąsiorowski, Kanonicy włocławscy, s. 12)

ACUL. I, s. 229-303, nr 1131-1432; Ulanowski wydał też fragmenty z lat 1519-1578 (Akta kapituły z wieku XVI, s. 241-360, nr 767-1157)

Metrica capituli Wladislaviensis antiquissima (1435-1518), ed. Antonius Gąsiorowski (Archiwum Diecezjalne – Włocławek, Elektroniczna edycja faksymilowa – Księga nr 215), wersja 1.0.0 dla Windows, Biblioteka Kórnicka PAN, Centrum Elektronicznych Tekstów Humanistycznych, Poznań – Kórnik 2001

Diecezja wileńska

Wg Przewodnika po zbiorach rękopisów w Wilnie, oprac. M. Kocójowa, Kraków 1993, akta kapituły wileńskiej znane są od 1391 r. (s. 58), akta Wileńskiej Rzymskokatolickiej Kurii Metropolitalnej od 1388 r. (s. 58, 211), a konsystorza wileńskiego od 1391 r. (s. 212) – akta znajdują się w archiwach wileńskich; Przewodnik, l.c., podaje tylko sygnatury zbiorcze (zob. też Archiwa, s. 26); nie udało mi się dotrzeć do szczegółowych inwentarzy

(Archi)diecezja lwowska

1) Akta konsystorza generalnego lwowskiego

Archiwum abpa Eugeniusza Baziaka w Krakowie, przy ul. Kanoniczej (v. Archiwa, s. 51-52). Wg ABMK, 51 (1985) s. 25, te akta konsystorskie zachowały się dla lat 1482-1783 (obecne sygnatury archiwalne: K.K. 1 – K.K. 56) – najstarsza księga konsystorska pochodzi z lat 1482-1498 (568 kart *in folio*; w tym k. 165-286 to osobny ciąg akt obligacji)

Acta officii consistorialis Leopoliensis antiquissima, cz. I (1482-1489), cz. II (1490-1498), wyd. Wilhelm Rolny, Leopoli 1927-1930, ss. 674 + 706 (=Zabytki dziejowe. Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego we Lwowie, t. 2-3)

Lwowska Biblioteka Naukowa im. V. Stefanyka Narodowej Akademii Nauk Ukrainy we Lwowie (lwowskie Ossolineum), fond 98 – korektowy egzemplarz edycji kolejnego zachowanego woluminu akt konsystorskich z lat 1519-1538 (539 stron, tom zaopatrzone w indeksy osób i miejscowości; brak tylko stron tytułowych i wstępu; zachowały się też w tej Bibliotece rękopiśmienne odpisy Rolnego z kolejnych woluminów lwowskich konsystoriów z lat 1541-1553 (łącznie ok. 1250 arkuszy kancelaryjnych)

Diecezja łucka

1) Akta konsystorza generalnego janowskiego (czyli diecezji łuckiej)

Archiwum Diecezjalne w Siedlcach, D 1: Acta officii Janoviensis (z lat 1469-1486; 96 kart); zob. ABMK, 13 (1966) s. 227

**QUELLEN ZUR ERFORSCHUNG DER RELIGIÖSEN PRAKTIKEN
IM MITTELALTERLICHEN POLEN: DIE AKTEN KIRCHLICHER GERICHTE
UND KAPITEL**

Zusammenfassung

Den grundlegenden Kanon religiöser Praktiken (d.h. des gebotenen und von den Bekennern einer bestimmten Religion erwarteten Verhaltens sowie der Weise des Kontaktaufnahme der Gläubigen mit dem Sacrum) finden wir in den normativen kirchlichen Akten. Alle wichtigsten erhaltenen normativen Akten der Kirche im mittelalterlichen Polen wurden gedruckt herausgegeben, und sie enthalten auch Informationen über die religiösen Praktiken. Diese Angaben müssen mit den Quellen aus der Praxis verglichen und verifiziert werden. Die Autorin konzentrierte sich auf solche in großen Mengen vorliegende kirchliche Quellen wie die Gerichts- und Verwaltungsakten aus den mittelalterlichen polnischen Diözesen, d.h. auf die Akten bischöflicher Gerichte (die vom Offizial, von Vikar oder vom Diözesanbischof selbst angefertigt wurden) sowie die Protokolle von Sitzungen der Dom- und Kapitelskapitel. Die ältesten erhaltenen Aktenbände stammen vom Beginn des 15. Jahrhunderts. Das sind sehr umfangreiche Quellen – sowohl in inhaltlicher als auch in quantitativer Hinsicht, besonders was Großpolen (Posen) und die Diözese Krakau betrifft. Insgesamt sind aus der Zeit bis zum Beginn des 16. Jahrhunderts etwa 300 Volumina mit Akten der Bischöfe, Konsistorien und Kapitel erhalten (darunter über 200 Bände mit Konsistorialakten). Bei fast allen handelt es sich um Handschriften; als Ganzes wurde nur (von Wilhelm Rolny) das älteste Buch des Lemberger Konsistoriums veröffentlicht. Der Rest erschien in sog. *Selecta* nach der subjektiven Auswahl der Herausgeber Bolesław Ulanowski, Jan Ptaśnik und Bolesław Pryzbyszewski (die beiden letzten befassten sich nur mit der Krakauer Diözese). Diese *Selecta* bilden nur einen kleinen Bruchteil der erhaltenen Kirchenbücher. Sie sind zweifellos – besonders die imponierende Edition von Ulanowski (insgesamt etwa 3500 Druckseiten) – sehr nützlich und stellen manchmal die einzige Spur heute nicht mehr existenter Akten dar. Aber dabei handelt es sich immer nur um eine Auswahl. Zum Studium der Religiosität ist, wie bei anderen Untersuchungen auch, die Nutzung der gesamten Aktenbestände unerlässlich.

Das Ziel des vorliegenden Artikels besteht darin, den Forschern die Nutzung dieser Bestände und die Orientation über das bereits veröffentlichte Material zu erleichtern. Die Verfasserin stellt Informationen über alle erhalten gebliebenen Bischofs-, Konsistorial- und Kapitelbücher und über alle Ausgaben dieser Quellen zusammen. Dieses Material ist nach Erzdiözesen und ihren Sukkursdiözesen und dann nach Sachgebieten geordnet. Zuerst werden die erhaltenen Handschriften und danach ihre Druckeditionen angeführt.

Aus dem Polnischen übersetzt von Herbert Ulrich